

Anna Małgorzewicz (<https://orcid.org/0000-0001-5366-3957>)
Uniwersytet Wrocławski

O ontologii komunikacji translacyjnej

Problemy działań językowych w ramach komunikacji międzyludzkiej były przedmiotem badań Profesora Eugeniusza Tomiczka. Powszechnie znana jest monografia Profesora pt. *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*. W centrum zainteresowania przedstawionych w tej publikacji badań są językowe formy adresatywne, a więc formy „zwracania się do drugiej osoby/drugich osób” postrzegane za Juliuszem Grosse (1906) jako drobnotki przysparzające wahań, wątpliwości i wewnętrznych rozterek „w codziennych sposobach zwracania się do kogoś, zważywszy, iż o użyciu takiej, a nie innej formy decydują nie tylko formy systemu językowego, lecz także reguły konwensu, etykiety społecznej, lub, jak to się często potocznie określa, zasady dobrego wychowania” (E. Tomiczek 1983: 3). Nakreślona problematyka zyskuje na wadze w komunikacji translacyjnej, osadzonej w różnych kulturach. Profesor E. Tomiczek rozpatruje formy adresatywne konfrontatywnie. Takie podejście determinuje również zagadnienia poruszane w felietonach publikowanych przez Profesora w latach 90. XX w. w dwujęzycznej *Gazecie Zachodniej – Westzeitung*. Poruszane problemy w rubryce „Polsko-niemiecki savoir-vivre” i „Sprach – Wissen” czyniły transparentnymi różnice językowe, kulturowe, obyczajowe, których znajomość jest nieodzowna w skutecznej komunikacji. Elementem dominującym rozpatrywanych zachowań językowych jest podmiot uskutecznianych działań i adresat generowanych komunikatów. Reprezentowane przez Profesora E. Tomiczka dynamiczne podejście do języka, do kategorii tekstu pozwalające realizować działania językowe było nowatorskim podejściem na tle badań językoznawczych początku lat 80. XX w. Wysoka wartość tych prac przejawia się ponadto w ich nieprzerwanej aktualności. Pozyskane przez wrocławskiego Językoznawcę wyniki badań, zaproponowane metody konfrontatywnych badań i deskrypcji, eksplikowane w nich pojęcia posiadają wartość poznawczą dla badań translatorycznych. Nadal aktualne są idee Profesora E. Tomiczka, dążącego do implementacji obszarów wiedzy językowej i kulturowej, wiedzy socjokulturowej do programów kształcenia językowego i translatorycznego. Teksty felietonów, które Profesor E. Tomiczek regularnie przekazywał autorce niniejszego artykułu, były cennym materiałem dydaktycznym zajęć tłumaczeniowych w latach 90. minionego wieku. Profesor E. Tomiczek jako ówczesny Dyrektor Instytutu Filologii Germańskiej zainicjował translatoryczne badania nad translacją, chcąc rozszerzyć ofertę dydaktyczną kierowanego Instytutu o kształcenie translatoryczne. Przyjmując działaniowo zdynamiczowane ujęcie języka reprezentowane przez

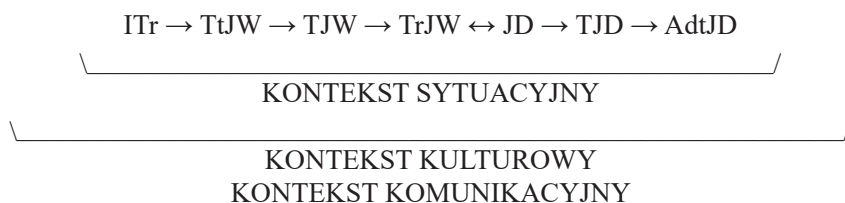
Profesora E. Tomiczka autorka niniejszego artykułu podejmie próbę zdefiniowania koncepcyjnego komunikacji translacyjnej.

1. Układ translacyjny

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto definicję translacji reprezentowaną w paradygmacie translatoryki antropocentrycznej. Translacja rozpatrywana jest zatem w kategoriach układu komunikacyjnego translacji (F. Grucza 1981), który został koncepcyjnie rozszerzony przez Jerzego Żmudzkiego o kategorię zadania translacyjnego.

ZADANIE KOMUNIKACYJNE = ZADANIE TRANSLACYJNE

UKŁAD TRANSLACYJNY = UKŁAD KOMUNIKACYJNY

INICJATOR TRANSLACJI (ITr) + TRANSLATOR (TrJW ↔ JD) = ZADANIE TRANSLACYJNE

ZADANIE TRANSLACYJNE → ADEKWATNOŚĆ = ZGODNOŚĆ MIĘDZY TEKSTEM W JĘZYKU DOCELOWYM JAKO TRANSLATEM I ZADANIEM TRANSLACYJNYM

TJW – tekst w języku wyjściowym

TJD – tekst w języku docelowym

TtJW – twórca/autor tekstu wyjściowego

AdJD – adresat tekstu docelowego

Schemat1: Rozszerzony układ translacyjny (J. Żmudzki 2015)

W oparciu o założenia koncepcyjne tego modelu translacja identyfikowana jest jako komunikacja realizowana w wyniku działań językowych podjętych przez tłumacza, których narzędziem są teksty. Warunkiem skuteczności tych aktywności jest uwzględnienie przez tłumacza intencji komunikacyjnych inicjatora translacji, autora tekstu wyjściowego i adresata translacji oraz właściwości wyposażenia kognitywnego uczestników komunikacji tworzących i interpretujących teksty. Czynnikiem determinującym działania tłumacza jest strategicznie wyprofilowane zadanie translacyjne. Opierając się na schemacie konstelacji celów wyróżnionych w pracy Margot Heinemann i Wolfganga Heinemanna (2002: 8), J. Żmudzki (2013: 183–184) definiuje konstytuenty strategicznego profilu zadania translacyjnego, które posiadają charakter celów fundamentalnych, pomocniczych (auxiliarnych) i kolokucyjnych:

- 1) zdefiniowanie fundamentalnych celów translacji jako celów komunikacji, które są usytuowane w nadrzędnym układzie kooperacyjnym o różnym stopniu zdeterminowania instytucjonalnego i zorientowanych na zmianę obiektów materialnych, relacji społecznych, działań i zachowań, stanów emocjonalnych, intelektualnych i innych adresata (ów);
- 2) określenie pożądanego i zamierzonego efektu komunikacyjnego jako projektowanych postaw mentalnych adresata i jego aktywności;
- 3) uzyskanie pożądanego deskrypcji adresata docelowego pod względem jego specyfiki i zdeterminowania socjo-kulturowego, jego wymaganej wiedzy specjalistycznej, a w tym także zaktywizowanych kompetencji oraz wszystkich informacji dotyczących jego roli w danym układzie komunikacyjnym;
- 4) ustalenie trybu/-ów transferowania jako strategicznego/-cznych sposobu/-ów przetwarzania tekstu wyjściowego na docelowy w zakresie symulacji, deskrypcji, syntezy i eksplikacji tekstu wyjściowego w translacie (...);
- 5) recepcyjne zdiagnozowanie/identyfikowanie profilu tekstu wyjściowego pod względem jego funkcji komunikacyjnej (w ramach komunikacji pierwotnej) oraz jej dystrybucji w tekście, realizacji zamierzonego efektu komunikacyjnego u adresata pierwotnego, tematycznego zakresu i specyfiki (tekst specjalistyczny, stopnia „fachowości”), rozwinięcia strukturalnego, przynależności do określonego rodzaju (w ramach wzorca genologicznego);
- 6) określenie/ustalenie profilu tekstu docelowego jako translatu pod względem jego funkcji komunikacyjnej (w ramach komunikacji zapośredniczonej translacyjnie) oraz jej dystrybucji w tekście, adekwatnej realizacji zamierzonego efektu komunikacyjnego u adresata zgodnego z intencją inicjatora, tematycznego zakresu i specyfiki (tekst specjalistyczny, stopnia „fachowości”), rozwinięcia strukturalnego, przynależności do określonego rodzaju (w ramach wzorca genologicznego);
- 7) pozyskanie i ewaluacja informacji dotyczących elementów, obiektów, czynników oraz aktantów tworzących sytuację, od których zależy przebieg komunikacji, a w tym zakresie również informacji dotyczących producenta tekstu wyjściowego;
- 8) określenie i realizacja kolokucyjności celów adresata i innych aktywnych uczestników komunikacji przez tłumacza;
- 9) realizacja procesu translacji, tzn. wykonanie wyprofilowanych zadaniowo stosownych operacji translacyjnych w ramach określonego rodzaju translacji w celu skonstruowania funkcjonalnego translatu.

2. Kognitywno-komunikacyjne ujęcie kategorii tekstu

Przedstawiona powyżej charakterystyka strategicznego profilu zadania translacyjnego pozwala dostrzec fundamentalną rolę tekstów w strategicznych działaniach językowych. Funkcja tekstu aktywowana w ramach procesów interpretacyjnych w zgodności z determinantami wyjściowej sytuacji komunikacyjnej i w ramach procesów produktywnych w zgodności z determinantami docelowej sytuacji komunikacyjnej tworzy podstawę dla skonstruowania strategii translacyjnej ukierunkowanej na zrealizowanie zadania translacyjnego. Określona funkcja tekstu może być uzyskiwana za pomocą różnorodnych środków werbalnych, co podkreślają M. Heinemann

i W. Heinemann: „Odwołujemy się przede wszystkim do tezy, że teksty generalnie i przede wszystkim są zdeterminowane przez funkcję, że przy pomocy bardzo różnych struktur tekstu czy to w komunikacji ustnej czy też pisemnej mogą być realizowane te same cele” (M./W. Heinemann 2002: 97, tłum. A.M.). Niemieccy lingwiści tekstu zwracają uwagę na dwuwymiarową ontologię tekstu:

Jako teksty oznaczamy charakteryzująco najpierw konkretne językowe materializacje aktywności mentalnych (duchowych), tzn. rezultaty aktywności indywidualnych. W takiej samej mierze istotne dla zaistnienia ‚tekstualności’ są [...] procesy niezbędne dla wytworzenia tych materializacji. Natomiast zorientownie na [...] interakcję uzasadnia orientację na proces, co z kolei powoduje zwrot ku operacjom konstytuowania tekstu i jego formułowania z jednej strony, z drugiej zaś ku strategiom przetwarzania tekstu. (M. Heinemann / W. Heinemann 2002: 97, tłum. A.M.)

Teksty należy postrzegać zatem jako językowe eksponenty procesów kognitywnych i zewnętrzne reprezentacje określonej ludzkiej wiedzy. „Nie zawierają [one] w sobie, ani nie transportują (w dosłownym sensie wyrażenia „transportować”) swych najważniejszych właściwości językowych, czyli tego, co nazywa się ich „znaczeniami”. Znaczenia tekstów nie są inherentnymi współczynnikami ich (substancjalnych) postaci” (F. Grucza 2018: 191). Samoistnymi bytami są realizacje fizyczne tekstów, „głównie dźwiękowe lub literowe, ale w pewnej mierze też neuronowe. Tylko nimi można się zajmować niezależnie od ich twórców oraz odbiorców. Rzecz jednakże w tym, że czym innym są same postaci tekstów i czym innym postaci te rozważane jako obiekty pełniące funkcje znaczeniowe (komunikacyjne) (F. Grucza 2018: 191).

Złożoność rzeczywistości tekstowej oddaje typologia jej czterech wymiarów ontologicznych zaproponowana przez J. Żmudzkiego (2022: 16):

wymiar ontologiczny 1: rzeczywistość mentalna: operacje i procesy kognitywne twórcy tekstu,
wymiar ontologiczny 2: rzeczywistość materialna: operacje i procesy artykulacyjne twórcy tekstu,
wymiar ontologiczny 3: rzeczywistość materialna: operacje i procesy percepcji i identyfikacji postaci materialnych tekstu w perspektywie postrzegania przez jego adresata,
wymiar ontologiczny 4: rzeczywistość mentalna: operacje i procesy kognitywnej rekonceptualizacji przez adresata wywołanej w wyniku percepcji materialnych sygnałów językowych materialnej postaci tekstu.

Zatem za polskimi i niemieckimi językoznawcami należy uznać teksty prymarnie jako podstawowe i bezpośrednie narzędzia komunikacji, które nie zawierają w sobie żadnej wiedzy, żadnych informacji, żadnych znaczeń, żadnych treści, zwłaszcza wewnątrz ich materialnych semiotycznych substancjalizacji. W takim rozumieniu funkcjonują one wyłącznie jako językowe substytuty, eksponenty, jako materialne korelaty określonych procesów kognitywnych a wreszcie jako zewnętrzne reprezentacje określonej ludzkiej wiedzy. Określona wartość i funkcja znakowa jest im przypisywana dopiero w procesie komunikacji przez jej uczestników.

Ze względu na swą specyfikę teksty muszą być rozpatrywane, badane i interpretowane w ramach konkretnego układu komunikacyjnego, tzn. w ścisłym związku z twórcą/autorem tekstu i jego adresatem, których role właśnie w takim układzie uzyskują określony profil. Z przedstawionej charakterystyki istoty tekstu wynika, że w sensie ontologicznym każdy tekst najpierw jest wytworzony i organizowany strategiczno-konceptualnie w wymiarze kognitywnym twórcy tekstu, tzn. jest pewnym bytem w wymiarze ideowym, a dopiero w fazie komunikacyjnego działania sygnałnego poddawany jest określonej materializacji. Owa materializacja nie zawiera i nie wyraża żadnych wartości wymiaru konceptualno-kognitywnego, nie może także być traktowana jako środek transportu, transferu, wymiany bytów ideowych pomiędzy uczestnikami komunikacji. Elementy tekstowych materializacji jednostkowo, ale też jako kompatybilna tekstowa całość aktywizują w świadomości komunikującego określone koncepty, ich relacyjne połączenia w ramach sieci konceptualnych, które stanowią podstawę aktywności interpretacyjnych. Fazę tę poprzedza w procesie przetwarzania tekstu percepcja jednostek materialnych, która jest zdeterminowana sprawnością percepcyjną zmysłów, posiadaną wiedzą (wiedza deklaratywna) oraz zautomatyzowanymi mechanizmami pamięci krótkotrwałej adresata tekstu. Byty ideowe jako twory niematerialne a istniejące w przestrzeni mentalnej człowieka w żaden sposób nie mogą przekraczać swych granic ontologicznych i być przez człowieka bezpośrednio materializowane i wy-prowadzane poza swoje granice ontologiczne.

3. Kognitywno-komunikacyjny model translacji

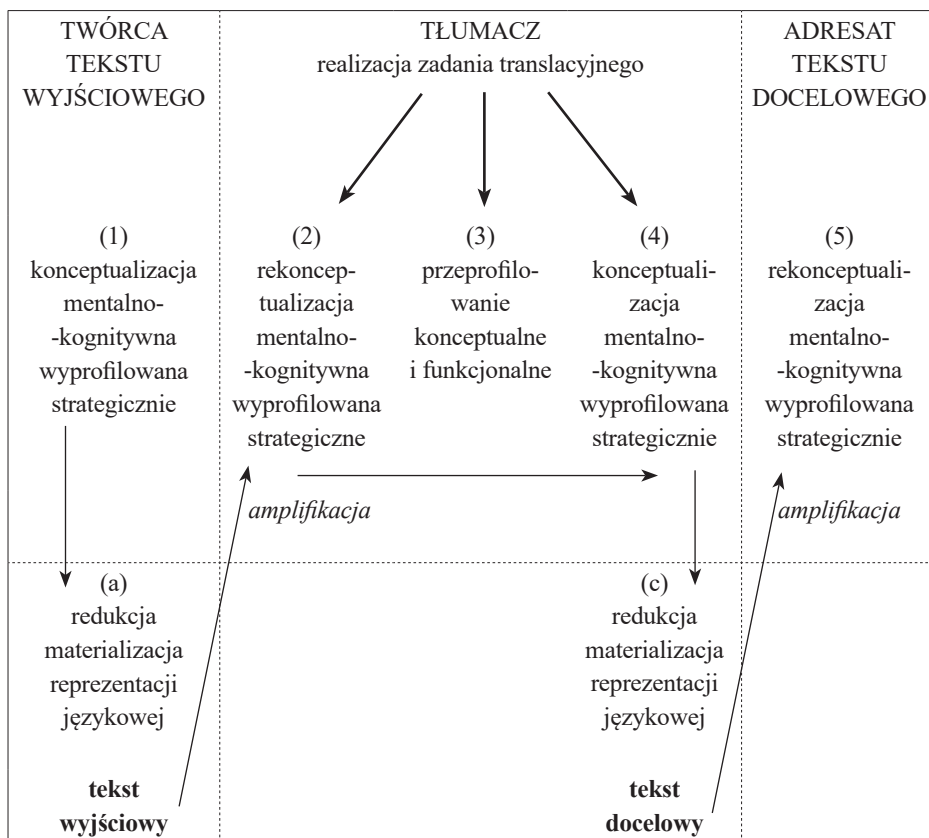
W świetle poczynionych ustaleń rzeczywistość komunikacji translacyjnej można opisać jako proces zdeterminowany strategiczno-komunikacyjnym zadaniem translacyjnym i proces uzależniony od aktywności mentalnych podmiotów zaangażowanych kognitywnie i komunikacyjnie w układzie translacyjnym. Na podstawie typologicznego uporządkowania perspektyw tworzenia i funkcjonowania tekstu zaproponowanego przez J. Żmudzkiego (2022, 2019) można w tym procesie wyróżnić:

- w zakresie aktywności twórcy tekstu wyjściowego:
  - (1) etap konceptualizacji mentalno-kognitywnej zarówno projekcyjnego świata tekstu, jak również całości działania komunikacyjnego w ramach nadrzędnych kompleksów interakcyjno-tekstowych twórcy tekstu wyjściowego,
    - (a) etap materialnej artykulacji (pisemnej i/lub ustnej) jako konkretną materializację znaku językowego makro i/lub mikro w instrumentalnej funkcji komunikacyjnego działania językowego, realizowanego przez twórcę tekstu wyjściowego,
- w zakresie aktywności tłumacza (jako odbiorcy tekstu wyjściowego i twórcy tekstu docelowego):

- (b) etap materialnej percepcji i identyfikacji postaci materialnych tekstu wyjściowego,
  - (2) etap rekonceptualizacji mentalno-kognitywnej – zdeterminowanej strategicznie w zgodności z zadaniem translacyjnym – dotyczącej świata tekstu wyjściowego, jak i „całości działania komunikacyjnego w ramach nadrzędnych kompleksów interakcyjno-tekstowych”,
  - (3) etap przeprofilowania konceptualno-funkcjonalnego tekstu wyjściowego dokonanego w zgodności z zadaniem translacyjnym,
  - (4) etap konceptualizacji mentalno-kognitywnej zarówno projekcyjnego świata tekstu docelowego, jak również całości działania komunikacyjnego w ramach nadrzędnych kompleksów interakcyjno-tekstowych tłumacza (twórcy tekstu docelowego)
  - (c) etap materialnej artykulacji (pisemnej i/lub ustnej) jako konkretnej materializacji znaku językowego makro i/lub mikro w instrumentalnej funkcji komunikacyjnego działania językowo-translacyjnego, realizowanego przez tłumacza jako twórcy tekstu docelowego,
- w zakresie aktywności adresata tekstu docelowego:
    - (d) etap materialnej percepcji i identyfikacji postaci materialnych tekstu docelowego,
    - (5) etap rekonceptualizacji mentalno-kognitywnej dotyczącej świata tekstu docelowego, jak i „całości działania komunikacyjnego w ramach nadrzędnych kompleksów interakcyjno-tekstowych”.

Etapy wyróżnione cyframi od 1 do 5 charakteryzują aktywności mentalne podmiotów poznawczych uczestniczących w układzie komunikacyjnym, natomiast etapy oznaczone literami od a do d charakteryzują aktywności produktywne (artykulacyjne) ukierunkowane na materializację tekstową oraz aktywności percepcyjne ukierunkowane na identyfikację materializacji tekstowych. Przy przekraczaniu granicy ontologicznej pomiędzy sferą mentalno-kognitywną i materializacją reprezentacji językowej dochodzi do redukcji przetwarzanych treści, z kolei w procesach rekonceptualizacji ukierunkowanych na przekraczanie granicy ontologicznej pomiędzy sferą tekstowej materializacji reprezentacji językowej i sferą mentalno-kognitywną dochodzi do rozszerzenia, dopełnienia, amplifikacji mentalnie przetwarzanych treści.

Dla badacza translacji ciekawość poznawczą budzi wyprofilowanie strategiczne aktywności tłumacza ukierunkowanych na realizację zadania translacyjnego. W etapie 3 występujące przeprofilowanie konceptualne i funkcjonalne opiera się m.in. na określeniu przez tłumacza stopnia koniecznej dyferencjacji tekstu docelowego w stosunku do komunikacji, w której funkcjonuje tekst wyjściowy, oraz na określeniu stopnia występujących niekompatybilności, różnic pomiędzy konceptualizowanym światem tekstu docelowego a socjokognitywną i socjokulturową sytuacją jego adresatów. Konceptualizacje aktywizowane przez tekst wyjściowy w wyniku jego preadresowania podlegają zatem przeprofilowaniu dostosowanemu do możliwości percepcyjnych i recepcyjnych adresata docelowego. Opisane procesy można przedstawić w formie modelu kognitywno-komunikacyjnego translacji:

Schemat 2: Model kognitywno-komunikacyjny translacji

Powyżej zaproponowana deskrypcja procesów translacyjnych z identyfikacją ich makro- i mikropoziomów w wymiarze kognitywnym i komunikacyjnym może stanowić podstawę dla eksploracji i definiowania kompetencji, umiejętności i sprawności translacyjnych, które powinny być rozwijane w ramach kształcenia translatorycznego. Eksplicacje zastosowanych pojęć podkreślają antropocentryzm przyjętego podejścia, eksponującego czynnik ludzki w komunikacji językowej, który dynamizuje koncepcyjne ujęcia kategorii lingwistycznych. Przedstawiony model translacji na plan pierwszy wysuwa komunikację międzyludzką, zdarzenie komunikacyjne między komunikującymi się ze sobą ludźmi reprezentującymi często odmienne mentalne schematy postrzegania świata z jednej strony, z drugiej strony dążącymi do komunikacyjnego porozumienia. Fundamentalne znaczenie w takim układzie posiada motywacja uczestników komunikacji, chęć i potrzeba komunikacji, zbliżenia się do partnera komunikacyjnego. Komunikacja staje się możliwa dzięki przekraczaniu granic semiotycznych oraz dzięki przekraczaniu granic własnego świata wyobrażeń, przekonań oraz dzięki mentalnemu przemieszczaniu się ku światom adresatów

generowanych komunikatów. Komunikacja staje się możliwa dzięki obustronnej empatii uczestników aktu komunikacji, respektowaniu oczekiwań, właściwości kognitywnych partnera komunikacji, konwencji obowiązujących w kulturze docelowej.

Bibliografia

- F. Grucza, *Zagadnienia translatoryki*, [w:] *Glottodydaktyka a translatoryka*, red. F. Grucza, Warszawa, 1981, s. 9–29.
- F. Grucza, *Od lingwistyki wyrazu do lingwistyki tekstu i dyskursu: o wielości dróg rozwoju lingwistyki i kryteriów jego oceny*, [w:] *Franciszek Grucza. Dzieła zebrane. Tom 3. O języku, językach i lingwistyce. Wydanie jubileuszowe z okazji 80. rocznicy urodzin*, red. S. Grucza, M. Olpińska-Szkiełko, M. Płużyczka, I. Banasiak, M. Łączek, Warszawa, 2018, s. 173 – 198.
- M. Heinemann / W. Heinemann, *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen 2002.
- E. Tomiczek, *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław 1983.
- J. Żmudzki, *Problemy, zadania i wyzwania translatoryki*, „Lingwistyka Stosowana / Applied Linguistics / Angewandte Linguistik” 2009, t.1, s. 41–61.
- J. Żmudzki, *Holizm funkcjonalny w perspektywie translatoryki antropocentrycznej*, „Lingwistyka Stosowana / Applied Linguistics / Angewandte Linguistik” 2013, t. 8, s. 177 – 188.
- J. Żmudzki, *Blattdolmetschen in paradigmatischer Perspektive der anthropozentrischen Translatorik*, Frankfurt am Main 2015.
- J. Żmudzki, *Transcendencje w translacji i transcendowanie translacyjne*, „Studia Translatorica”, 2019, t. 10, s. 11–12.
- J. Żmudzki, *Thumacza obcowanie z obcością w translacji*, „Studia Translatorica”, 2022, t. 13, s. 9–22.

Słowa kluczowe

forma adresatywna, (strategiczne) działanie językowe, rozszerzony układ translacyjny, kognitywno-komunikacyjny model translacji

Abstract

On the ontology of the translation communication

The starting point for the considerations of the present article is Eugeniusz Tomiczek's concepts of linguistic interpersonal communication, which expose the addressee of the text in the communication model and emphasise the necessity of the adequate textual influence on the addressee of the message, resulting from this identification. Linguistic acting through texts creates a more

complicated reality in translational communication. The article attempts to describe, what has been made possible by using the cognitive-communicative concept of a text and the concept of the extended translation model. The author of the present article proposes a cognitive-communicative model of translation, which takes into account the surface of mental-cognitive conceptualisations and reconceptualisations, which are strategically profiled, as well as the surface of articulation and perception of the material form of the text.

Keywords

addressative form, (strategic) linguistic acting, extended translation model, cognitive-communicative translation model